

proslave sv. Dujma i karnevala, čime postaje konkurentna pozornica susjednoj Pjaci, koja čuva svoje elitističko obilježje. Gordana Tudor u članku „Parabrodarski turizam u Splitu do Prvog svjetskog rata“ pronalazi začetke splitskog turizma vezane za djelatnost austrijskog *Lloyda* koji se pridružio već započetim inicijativama za kružnim putovanjima na Jadranu, u koje je uključio svoje sve luksuznije brodove. Završno, Arsen Duplančić predstavlja spomenutu crkvicu sv. Jelene na splitskoj Rivi, podignutu 1709. odlukom mletačke Vlade. Autor opisuje njezinu gradnju, povjerenu inženjeru Camozziniju, njezin interijer, rušenje 1808. u procesu rekonstrukcije Rive te gradnju nove na gatu sv. Nikole. Premda je i ona srušena sredinom 19. stoljeća, uspomena na nju živjela je još neko vrijeme jer su gat na kojem je počivala Splićani nazivali gatom sv. Jelene.

Predstavljeni radovi cjelovito predstavljaju splitsko pomorstvo od antike do suvremenosti te životno prikazuju pulsiranje pomorske svakodnevice. Premda je na predstavljanju knjige, održanom 25. rujna ove godine u Splitu na spomenutoj manifestaciji *Knjiga Mediterana*, naglašeno da je novim radovima potrebno daljnje produbiti temu u okviru razmatranog razdoblja, mišljenja smo da je ovim Zbornikom ona dostojno, cjelovito zaokružena. Kao što je iz Zbornika razvidno, nekoć je pomorstvo predstavljalo sekundarnu, a u 19. stoljeću tek tercijarnu gradsku granu, po značenju iza poljoprivrede i industrije. Danas su djelatnosti vezane za more – brodogradnja, trgovački i putnički promet, turizam i vojno pomorstvo – glavna gospodarska grana od koje Grad živi. Stoga se nameće potreba pripreme drugog sveska, odnosno nastavka teme „pomorskog Splita“ do naših dana.

Josip Vrandečić

Sinteza o najsnažnijim agrarnim strankama u međuratnoj srednjoj i jugoistočnoj Europi

Alex Toshkov, Agrarianism as Modernity in 20th-Century Europe: The Golden Age of the Peasantry, Bloomsbury, 2019, 231 str.

Seljačke stranke u međuratnoj Europi, a poglavito u srednjoj i jugoistočnoj, igrale su važnu ulogu u političkom životu, a agrarijanizam je u nekim zemljama bio realna alternativa drugim „izmima“ (liberalizmu, komunizmu i fašizmu). Alex Toshkov, predavač na Centru za europske, ruske i euroazijske studije Sveučilišta u Torontu, u svojoj knjizi *Agrarianism as Modernity in 20th-Century Europe: The Golden Age of the Peasantry* iznosi tezu da je agrarijanizam ideologija moderniteta i tvrdi da teleološki argumenti o neminovnoj propasti seljaštva, uslijed procesa modernizacije, nisu valjani. Seljaci, tvrdi autor, nisu bili objekt povijesnih zbivanja u međuraću, već objekt – čemu je pridonio agrarijanizam – „imaginacija i artikulacija seljaka političkog subjekta“ (10).

Svoju temeljnu tezu Toshkov potkrepljuje pomnom obradom triju najsnažnijih agrarnih stranaka međuratne Europe – Radićeve Hrvatske (pučke/republikanske) seljačke stranke, Bugarskog agrarnog narodnog saveza (BZNS) Aleksandra Stambolijskog te Repub-

likanske stranke čehoslovačkog sela (RSČV) – kao i analizom Međunarodnog agrarnog biroa (MAB), poznatog pod nazivom Zelena internacionala, koji je okupljao europske seljačke stranke.

U prvom poglavlju „The Crucible of War“ (21-40) Toshkov ističe da su agrarne stranke u Čehoslovačkoj, Bugarskoj i Jugoslaviji dospjele u središte političkog života upravo zbog velike preobrazbe društava koju je potaknuo Prvi svjetski. Na uzdizanje BZNS-a ponajviše je utjecala preobrazba bugarske politike uslijed poraza u Prvom svjetskom ratu. BZNS je svojim radikalnim socijalnim programom i zbog ranijeg protivljenja ulasku Bugarske u rat, kapitalizirao na nezadovoljstvo bugarskog seljaštva. Stamboliyskijev BZNS, svakako najradikalniji od analiziranih stranaka, preobražen je u „pluralističku snagu za društvenu revoluciju“ (22) koja će biti na vlasti od 1919. do 1923. Usprkos sporadičnom koketiranju s komunistima, što nije bilo obilježje drugih agrarnih stranaka, BZNS je bio i stanovita brana daljnjem usponu komunista, a Narančasta garda, stranačka vojska, slomila je velik socijalistički štrajk. Savez zemljoradnika, pak, kojemu je zbog relativnog neuspjeha u nastavku knjige posvećeno malo prostora, nije uspio postati glavni politički faktor u Srbiji jer je Narodna radikalna stranka (NRS) integrirala zahtjeve seljaštva u svoj politički program. Usprkos tome, Savez zemljoradnika ipak je predstavljao izazov za hegemoniju NRS-a na selu u Srbiji. Na uspjeh Hrvatske pučke/republikanske seljačke stranke u poraću utjecala je upravo radikalizacija seljaštva tijekom Prvog svjetskog rata, koja se manifestirala u pojavi Zelenog kadra. Predvođenje otpora unitarizmu omogućilo je preobrazbu HRSS-a u hrvatski nacionalni pokret. U Čehoslovačkoj je agrarna stranka imala ulogu stabilizacije čehoslovačkog političkog sustava suradnjom s praktički svim opcijama koje su prihvaćale parlamentarizam pa je tako RSČV bio član svake vlade u međuratnoj Čehoslovačkoj. Lider RSČV-a Antonín Švehla uspio je u poratnim godinama uspješnim stvaranjem parlamentarnih većina utjecati na smanjivanje socijalnih tenzija i gospodarskih problema. Iako se čini da taj primjer odudara od općeg obrasca koji je oertan u poglavlju, Toshkov navodi da je „središnja uloga u uspostavljanju i osiguravanju stabilnosti političkog sustava bila sama po sebi revolucionarna“ (36). Spomenuti primjeri predstavljaju tri lica alternativnog agrarnog moderniteta – agrarni radikalizam u Bugarskoj, HSS-ovu ideju seljačke nacije te centristički agrarijanizam u Čehoslovačkoj.

U poglavlju pod nazivom „Projecting the Peasant on the World Stage“ (41-60) Toshkov promatra Međunarodni agrarni biro (MAB) kroz dva okvira – težnju za stvaranjem nadzajednice (federacije) balkanskih i srednjoeuropskih zemalja te suprotstavljenu organizaciju Krestinterni, seljačkoj internacionali, pod patronatom Kominterne, odnosno SSSR-a. Budući da ne postoji arhiv MAB-a, autor se oslonio na rascjepkanu građu po češkim, hrvatskim, srpskim i bugarskim arhivima te na službeni časopis MAB-a. Narativ o MAB-u, koji su osnovali 1923. Antonín Švehla, Milan Hodža i Aleksandar Stamboliyski, kao međunarodnoj organizaciji s ciljem sprečavanja napredovanja komunista na selu pogrešan je, kao i komunistički narativ o „reakcionarnoj“ organizaciji. MAB je, ističe Toshkov, imao vlastitu agendu promicanja agrarijanizma kao posebnog puta u modernost i suradnje država srednje Europe i Balkana. Radić i Stamboliyski u tom se kontekstu posebno ističu kao gorljivi zagovornici suradnje naroda srednje i jugoistočne Europe te čak i određenog oblika federacije, dok je Milan Hodža u jednom trenutku zagovarao federaciju zemalja srednje Europe. Krestinterna, kao organizacija suprotstavljena MAB-u, pokušavala je odvojiti lijeva krila agrarnih stranaka od matice i time stvoriti „savez radnika i seljaka“, pri čemu su uspjeli samo u odvajanju lijevog krila BZNS-a. Toshkov Radićevo učlanjenje

HRSS-a u Krestinternu 1923. ocjenjuje samo kao taktički potez za jačanje pregovaračke opozicije s Beogradom.

Odnos BZNS-a i H(R)SS-a prema nacionalnom pitanju predmet je poglavlja „Reimagining the Nation“ (61-94). Iako se u literaturi Stambolijskijev BZNS navodi kao primjer antinacionalističke stranke zbog antiirendentizma, drugačijeg odnosa prema Makedoniji, potpisivanja Niškog sporazuma s Kraljevinom Jugoslavijom i sl., Toshkov ističe da BZNS-ov odnos prema nacionalnom pitanju nije toliko drugačiji od H(R)SS-a, koji je predstavljao hrvatski nacionalni pokret. Stambolijski je, kao i Radić s idejom seljačke nacije, težio uključivanju širih masa u redefinirani bugarski nacionalizam. Tu tezu Toshkov pokrepljuje sukobom Stambolijskog s bugarskim *establishmentom* oko ortografske reforme 1921. Tom je reformom, kojom je pojednostavnjeno pisanje bugarskog jezika, Stambolijski „demokratizirao“ nacionalizam stvaranjem uključivijeg nacionalnog identiteta jer je olakšano opismenjavanje, smatra Toshkov.

U četvrtom poglavlju „Between Aspirations and Limitations“ (95-120) autor govori o temeljnim značajkama modernizacijskog agrarijanizma, trećeg puta između kapitalizma u komunizma, te o ograničenjima s kojima su se susretale agrarne stranke. Iako je čehoslovački agrarni pokret centristički, bugarski ima radikalniji socijalni program, a hrvatski agrarni pokret nacionalistički, tri značajke zajedničke su navedenim opcijama. To su parlamentarizam, zemljišna reforma i kooperativni pokret. Autor na primjeru vladavine BZNS-a sa Stambolijskim kao premijerom pokazuje kako su se te značajke provodile u praksi. Stambolijski je ograničio agrarni maksimum na 30 hektara obradivog zemljišta po kućanstvu, uz redistribuciju „viška“ zemljišta. Posebnim zakonom iz 1920. svaki muškarac stariji od 20 godina i žena starija od 15 godina morali su godinu provesti na javnim radovima. BZNS je također organizirao seljake, s ciljem stvaranja nacionalne kooperativne mreže, dok su se gradili i javni stanovi.

Optužbe vladajućih protiv Stambolijskog zbog korupcije te obračun Beograda s Radićem nakon odlaska u Moskvu i pristupanja Krestinternu Toshkov promatra kao strategije „delegitimiranja agrarne alternative“. Ta dva slučaja opširno obrađuje u poglavlju „Delegitimizing the Agrarian Alternative: The Diptych of Stambolijski's Corruption and Radić's Treason“ (121-152). Nakon što je 1923. vojnim pučem (uz pomoć VMRO-a) svrgnuta demokratski izabrana Vlada Aleksandra Stambolijskog, koji je okrutno ubijen, režim Aleksandra Cankova pokrenuo je suđenje zbog navodne Stambolijskijeve enormne korupcije i osobnog bogaćenja. Time je Cankov pokušao „fundamentalno diskreditirati i izbrisati sistemsku alternativu“ (122). U provladinu tisku i brošurama navodili su se podaci o osobnom bogaćenju Stambolijskog, izvlačenju novaca na račune najvećih svjetskih banaka i sl. Toshkov tvrdi da su optužbe na račun Stambolijskog preuveličane te da je Vlada tim postupkom nastojala delegitimirati Stambolijskijeve nasljednike i onemogućiti agrarnu alternativu. Beograd je, pak, Radićevo učlanjenje u Krestinternu iskoristio kao delegitimacijsko sredstvo protiv Radićeva HSS-a kako bi se oslabio opasan protivnik režima, iako se Radić samo taktički učlanio u Krestinternu, bez preuzimanja komunističkog programa. Riječ je, smatra Toshkov, o ucjeni kojoj je naposljetku Radić podlegnuo kako bi izbjegnuo gašenje stranke te je priznao monarhiju i odustao od republikanizma.

U posljednjem poglavlju „Drawing the Curtain“ (153-173) autor argumentira da propast agrarijanizma i samim time seljaštva kao snažnog političkog faktora nisu neminovno uvjetovali na Zapadu „logika kapitalizma“, niti na Istoku kolektivizacija i teror. Toshkov neuvjerljivo okrivljuje same predstavnike seljaštva za propast agrarne politike. Maček

je tako marginalizirao HSS zbog politike čekanja u Drugom svjetskom ratu, dok je lider RSCV-a, prethodno čehoslovački premijer Rudolf Beran, kolaborirao s Trećim Reichom. Nasljednik MAB-a, Međunarodna seljačka unija, čiji je istaknuti član bio i Mačekov HSS, pretvorila se u sredstvo antikomunističke agitacije, vođe u egzilu više nisu odgovarale na stvarne težnje seljaštva, odnosno „elita“ se odvojila od seljačkih masa još za vrijeme Drugog svjetskog rata. Seljaštvo je, pak, tvrdi Toshkov, sudjelovalo u „konstrukciji novog moderniteta“ (155) u socijalističkim zemljama. Međutim, nejasno je kako su predstavnici seljačkih stranaka mogli sudjelovati u izgradnji „novog moderniteta“ kada je, kako je autor istaknuo, parlamentarizam jedan od glavnih značajki agrarne alternative. I sâm autor ističe da je jedino lijevo krilo BZNS-a formalno opstalo u sklopu Domovinske fronte, ali da se od 1947. ne može promatrati kao autonoman akter. Dragoljub Jovanović, čelnik Narodne seljačke stranke (NSS), sljednice Saveza zemljoradnika, osuđen je 1947, iako je još 1941. njegova stranka ušla u savez s Komunističkom partijom Jugoslavije. Slomom socijalizma obnovljene su stare agrarne stranke, a sve (uključujući i HSS) više ne zastupaju agrarnu ideologiju, već su prihvatile liberalizam, drži Toshkov.

Knjiga Alexa Toshkova, usprkos činjenici da primarno obrađuje agrarne stranke u 20-ima pa nedostaje obrada njihove evolucije u 30-ima, koja bi mogla pružiti dodatno objašnjenje za kasniju propast agrarnih stranaka, dobra je sinteza o najsnažnijim agrarnim strankama u međuratnoj srednjoj i jugoistočnoj Europi, a za hrvatski je kontekst posebno važna zbog kontekstualizacije Radićeva HSS-a.

Tomislav Kardum

Primjeri iz političkog života Europe tridesetih godina 20. stoljeća

Tim Bouverie, Politika popuštanja Hitleru. Chamberlain, Churchill i put u rat, preveo s engleskog: Igor Buljan, Zagreb: Ljevak 2019, 574 str.

U velikom razgovoru za emisiju „60 Minutes“ Anderson Cooper, zvijezda CNN-a, pitao je vjerojatno najutjecajnijeg i najpoznatijeg povjesničara i filozofa današnjice, Yuvala Hararija: „Koja je posljednja knjiga koju ste pročitali?“ „*Apeasement*, o politici popuštanja u 1930-ih“, odgovorio je Harari. „Zvuči kao ‘page turner’“, bio je ironičan novinar. „Zapravo jest, jest, ne ispušta se iz ruku“, odgovorio je Harari krajem listopada 2021. Razgovor se dijelom vodio o prošlosti, ali ponajviše o budućnosti, jer „povijest je znanost o promjeni... pokriva i budućnost“, rekao je izraelski povjesničar. Zorno to pokazuje i knjiga na koju se referirao, a koja je u Hrvatskoj objavljena godinu ranije, krajem 2020. Covid-19 zasigurno je uzrok zašto nije doživjela širi odjek u Hrvatskoj. Šteta je to za povjesničare, no naša historiografija ionako vrlo malo izlazi iz vlastitoga uskog okvira pa je tu gubitak malen ili očekivan. Za politologe i političare, posebno u zemlji kao što je naša, prepunoj kompromisa i nedosljednih odluka u političkom životu, ovo je vrlo korisna i važna publikacija. Usudio bih se reći da bi privremeni ushit, koji je

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

53

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

 FF press

ZAGREB 2021.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 53, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*